

Veze srednjoazijskih prostora s hrvatskim srednjovjekovljem

Heršak, Emil; Lazanin, Sanja

Source / Izvornik: **Migracijske i etničke teme, 1999, 15, 15 - 34**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:770777>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial 3.0 Unported / Imenovanje-Nekomercijalno 3.0](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

Emil Heršak, Sanja Lazanin

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

emil.hersak@zg.tel.hr / sanja.lazanin@public.srce.hr

VEZE SREDNJOAZIJSKIH PROSTORA S HRVATSKIM SREDNJOVJEKOVLJEM

SAŽETAK

U članku se opisuje razvitak hrvatske predodžbe o vlastitom podrijetlu, poglavito u odnosu na srednjoazijski ili srednjoevrazijski svijet. Na južnom rubu Panonske nizine, koja tvori osobit nastavak velike evrazijske stepe, područje Hrvatske bilo je u prošlosti često izloženo raznim prodorima nomadskih naroda s istoka. Dakako, najstarije prodore s istoka u doba početne indoevropceizacije (utjecaji na eneolitsku vučedolsku kulturu i sl.) još se ne mogu uvrstiti u tu shemu. Tek »skitsko-kimerijski fenomen« u rano željezno doba označava početak modela azijskih najezdi, koje su zahvatile i hrvatski prostor. Na kraju stare ere stići će s istoka Jazigi i ini Sarmati, a na prijelazu iz antike pokret Huna stvorit će stereotip prema kojem će suvremenici doživjeti iduće provale Bugara i Avara, tijesno vezane za slavenske seobe, poslije i seobu Mađara, te napokon i tatarsko-mongolsku najezdu. Iako bitno drukčiji po tipu, kasniji osmansko-turski prodor – koji će imati krupne posljedice za Hrvatsku – također se može razmotriti kao dio ukupne slike o azijskim odnosima. Na početku osmanskih prodora, prenio se na Hrvatsku stari naziv iz doba križarskih ratova – *antemurale Christianitatis* – što je imalo dvojako značenje. S jedne strane, to je potvrda o vezi sa zapadnokršćanskim krugom, ali »predziđe« znači i nešto izvan »matice«, pa se hrvatski prostor unekoliko pomaknuo prema Orijentu. U nastavku, autori razmatraju različite predaje o podrijetlu Hrvata. Najstarije je zapisao bizantski car Konstantin VII Porfirogenet. Riječ je o ulozu cara Heraklija u naseljavanju Hrvata i o priči o dolasku Hrvata pod vodstvom petorice braće i dviju sestara. Potonja zacijelo odražava izvornu predodžbu o podrijetlu, koja je preživjela u hrvatskoj sredini barem do sredine 10. stoljeća. Iduća predaja, zabilježena u ljetopisima iz 12. i 13. stoljeća, vodi podrijetlo Hrvata od Gota. Autori drže da je riječ o dinastičkom mitu Trpimirovića. »Gotizam« je zacijelo nastao prije personalne unije s Ugarskom (jer su Arpadovići imali drugi dinastički mit), a trajao je do renesanse, kada su ga zamijenila druga tumačenja – »autohtonizam« ili »ilirizam«, pa i čista slavenska vizija. No, s početkom moderne historiografije u 17. stoljeću pogostost se opet usredotočila na Porfirogenetov opis. Zbog činjenica što se hrvatski etnonim nije mogao objasniti slavenskom jezičnom osnovom, na kraju se stiglo do postavke da prvotni Hrvati možda i nisu bili slavenskoga podrijetla. Dobrano se nametnula turkijska teza, odnosno veza s pri-crnomorskim Bugarima ili Hunima. Poslije je otkriće nadgrobnih natpisa u Tanaisu na ušću Dona s imenima nalik na hrvatski etnonim dalo osnovu iranskoj teoriji o podrijetlu Hrvata. Autori raspravljaju o tome i o najnovijim pokušajima da se prvobitne Hrvate traži u socijalnom sloju avarskog kaganata. Prema tom mišljenju, turkijske (avarske) i iranske interpretacije ne isključuju nužno jedna drugu.

KLJUČNE RIJEČI: podrijetlo, etničnost, Hrvati, Evrazija, *antemurale Christianitatis*, Avari

Najstarija prošlost katkada je i najaktualnija prošlost. To osobito vrijedi kad se radi o podrijetlu naroda, jer ako narod zna svoje podrijetlo, onda lakše gradi sliku o sebi u današnjici i stvara model za budućnost. Riječ je u nekim primjerima gotovo o magičnoj formuli, kao u finskoj *Kalevali* gdje je poznavanje podrijetla osnovni sadržaj čarolija za svladavanje raznih nevolja, kušnji ili životnih potreba (sve od zubobolje, stvaranja mraza i umijeća oblikovanja željeza, primjerice). Isto tako nije slučajno da mnoge religijske tradicije sadržavaju etnogenetske teme, što nude moralne poruke ili pak tumačenja o nastanku društva i upute o njegovu uređenju. I u kršćanstvu, koje je težilo postati univerzalnom i nadetničkom religijom, ljetopisci prošlih stoljeća uložili su golem trud i maštovitost da iz starozavjetne Knjige postanka, odnosno od triju Noinih sinova, izvedu podrijetlo povijesno mlađih naroda o kojima starohebrejska tradicija nije mogla ništa znati. U ovom prilogu pokušat ćemo naznačiti kako se razvijala misao o podrijetlu hrvatskog naroda i to osobito u odnosu prema srednjoazijskoj ili (srednjo)evrazijskoj temi, pod kojom podrazumijevamo mogućnost da su neke etničke skupine ili barem etnički fragmenti iz srednje Azije ili s razmeđa Azije i Evrope sudjelovali u nastanku Hrvata. Kao dodatni motiv tu se pojavljuje i idejni odnos Hrvata prema istočnim prostorima, odnos koji je dugo bio konfliktan, ali i proturječan.

Prvo o kontekstu.

Budući da sjeverna Hrvatska tvori rubni dio Panonske nizine (odatle i njezin zemljopisni naziv »Panonska Hrvatska«), dok je sama Panonija svojevrsan nastavak velike evrazijske stepe, hrvatski prostor bio je izložen nekoliko puta u prošlosti raznim prodorima nomadskih naroda s istoka. Uostalom, prihvatimo li teze koje je razradila Marija Gimbutas, već su se prapovijesne seobe Indoevropljana zbivale u prostorima između evropsko-azijske granice i Panonije. Znamenita vučedolska kultura s istoka Hrvatske označila je u tome sklopu jednu od karika preko koje je tekla indoeuropeizacija Evrope. Dakako, u odnosu na to doba još se ne može posegnuti za klasičnom predodžbom tzv. azijskih najezdi koje, uvjetno rečeno, »pale i žare« svuda kuda prolaze. Dinamično društvo stepskih konjanika i ratnika koje će se povezati s tom predodžbom tek se postupno razvilo, i to tek kad su s jedne i druge strane stepe stasala i razvila se gradsko-seoska društva koja su preko razmjene i inih dodira ubrzala napredak samih stepnjaka.

Teško je reći kad je hrvatski prostor počeo osjećati te promjene – no bit će da su prvi odjeci stigli u rano željezno doba, kad je i »skitsko-kimerijski fenomen« morao okrznuti rubne krajeve današnjeg hrvatskog prostora. Zatim, od kraja posljednjeg tisućljeća prije n.e., u neposrednom susjedstvu Hrvatske žive narodi koji govore iranski – Jazigi i drugi Sarmati, a na kraju antike Velika seoba naroda dovodi mnoštvo raznorodnih naroda ne samo u Panoniju nego i u gorske krajeve između Drave i Jadrana. A ovaj put u pozadini tih migracija, uz vrlo složenu smjenu germanskih i dijela iranskih osvajača, nalazio se sam prototip azijske najezde – pokret Huna! Prema tom prototipu suvremenici su doživljavali iduće provale Avara i Bugara, tijesno vezane za slavenske seobe, a poslije su i Mađare poistovjećivali s Hunima. U međuvremenu, u kolopletu događaja povijesni izvori spominju dolazak Hrvata te nastanak Hrvatskoga kraljevstva. Do kraja srednjovjekovlja, Hrvatsko kraljevstvo, već u širem

hrvatsko-slavonskom opsegu i u državnom savezu s Mađarima, pretrpjet će još dva snažna prodora iz Azije – najprije tatarsko-mongolski upad, u kojemu je stradao Zagreb, a potom osmansko-turske osvajače. Istina, osmanski napadi ne mogu se uklopiti u isti model s hunskim i tatarsko-mongolskima. Kad su prodrli u dio jugoistočne Evrope koji će po njima dobiti ime »Turska u Evropi«, a poslije »Balkan«, Osmanovci su već poprilično evoluirali od jednostavnog obrasca stepskih nomada, od kojih su potekli i od njihovih djelomice zadržali nomadske segmente (recimo, među »plemenima« na anatolijskoj visoravni i drugdje). No, u svakom slučaju oni nisu izbili u Evropu u munjevitom zaletu iz stepe, nego u infiltraciji preko brda i planina. Štoviše za razliku od Huna, Avara, Mađara ili Tatara-Mongola nastupili su kao nositelji jedne od velikih svjetskih religija – islama, a ujedno kao prijenosnici velikih kulturnih tekovina. Njihova je prisutnost na granicama Hrvatske trajala vrlo dugo, moglo bi se reći, sve donedavno. Međutim, unatoč svim tim razlikama, prva iskustva koja je hrvatsko stanovništvo steklo o osmanskim letećim odredima – akindžijama, zacijelo je evociralo stare predodžbe o Tatarima i Hunima.

Najpoznatiji opis tih ranih osmanskih provala dao je 1493. pop glagoljaš Martinac, poslije nesretna boja na Krbavskom polju, i, štoviše, izravno ih povezao s ranijim napadima. Evo što Martinac zapisuje: »... v vrimenta naša, juže dvigoše Turci sući od iščedija Zmaila, sina Agari rabinje Avramije, proti vsej vseljenoj zemalj. I obujamši vsu Grčiju i Bulgariju, Bosnu i Rabaniju, nalegoše na jazik hrvatski, posilajuć zastupi velike... Tagda že robljahu vse zemlje hrvatske i slovinske do Save i Drave daže do gore Zaprte, vse že dežeze kranjske daž do mora robeće i harajuće, i domi božije paleće ognjem i oltari gospodnje razdružujuće, prestarih že izbijajuće oružijem, junoti že, devi i vdovi, daže i kvekajućija čeda, plk božji, peljajuće v tuze usilija svezani sući železom, prodajuć je na tržišćih svojih, jakože skotu običaj jest... Tagda že gospoda hrvatska i bani hrvatski dvigoše vojsku protivu jim, boj zastupi v polji velijem krbavskom... Tagda že pobeždjena bisi čest krstjanska, tagda že uhitise bana hrvatskoga, ošće živuća... Tagda že padoše krepci vitezi i boritelji slavni v premoženiji jih veri radi Hristovi... I Tagda že načeše cviliti rodivšije i vdovi mnoge i proči ini. I bisi skrb velija na vseh živućih v stranah sih, jakože nest bila ot vremene Tatarov i Gotov i Atele nečistivih.«

Mogli bismo, dakle, reći da Krbavski boj stoji na razmeđu vremena. Hrvatsko je plemstvo, naime, tada pretrpjelo težak udarac koji je poljuljao temelje srednjovjekovne države, pa će radi potrebe za daljnjom obranom uskoro doći do izbora novoga zaštitnika – habsburškoga kralja. Novo habsburško razdoblje hrvatske povijesti već označuje postupni, iako dugotrajni prijelaz u ranomoderno i zatim u moderno razdoblje. Isto tako to će biti i vrijeme kad se hrvatski etnonim i identitet proširio i u slavonska područja kraljevstva. Iako o tome i uopće o modernom razdoblju nećemo ovom prilikom raspravljati, ipak treba kazati da je na pragu nove ere, u sukobu s Osmanovcima, Hrvatska stekla ne baš sretni naslov »predziđa kršćanstva« (*antemurale Christianitatis*), kojim su se dičile još i Mađarska i Poljska. Kako je poznato, ta oznaka potječe iz doba križarskih ratova. Prvi put ju je rabio Bernard iz Clairvauxa (1090-1153) za grad i grofoviju Edesu na gornjem Eufratu, koja je do pada u muslimanske ruke potkraj godine 1144., bila najdalja križarska

država na Bliskom istoku. Nije posve jasno kad se naslov primijenio na Hrvatsku, no dogodilo se to vjerojatno do početka dvadesetih godina 16. stoljeća, dakle prije izbora Habsburgovaca za hrvatske kraljeve (1527).¹

No, što zapravo znači »predziđe«? S jedne strane, to je svojevrsna potvrda o pripadnosti onome što se brani, u ovom slučaju zapadnokršćanskom krugu, ali s druge strane, to je ambivalentni položaj. »Predziđe« leži izvan »matice«, tj. ono označuje vanjski krug, koji uvodi u »maticu«, ali ipak joj sasvim ne pripada. Drugim riječima, kao i Edesa, koja se nalazila izvan Evrope, a ipak postala »predziđem kršćanstva«, i hrvatski geopolitički položaj na stanovit se način pomaknuo prema Orijentu, pa će na kraju Evropljani doživjeti Hrvate, a pogotovu hrvatske vojnike koji će se boriti u dinastičkim i vjerskim ratovima unutar Evrope, gotovo kao da su Azijci. To svjedoči i primjer hrvatsko-slavonskih pandura, koji su doista preuzeli nošnju, vojnu oprema i druge detalje upravo od Turaka.²

Motiv o dvojnomo položaju predziđa, a i križarski kontekst koji smo spomenuli, vraća nas do naše glavne teme o vezama srednjoazijskih i evrazijskih prostora sa srednjovjekovnim Hrvatima, kao i sa samim nastankom Hrvata. Srećom, zahvaljujući bizantskom caru Konstantinu VII Porfirogenetu, zabilježena je ne samo jedna, nego dvije predaje o počecima hrvatske povijesti u današnjoj domovini.

Prva se nalazi u poglavlju 31. Porfirogenetova djela *De administrando imperio*, gdje je zabilježen podatak da su Hrvati (Χρωβᾶτοι) stigli od »nekrštenih« Bijeelih Hrvata, negdje sa sjevera ili sjeveroistoka (iza »Turske« i blizu Franačke), te da su se sklonili u bizantskog cara Heraklija (610-641) u vrijeme dok je Bizant ratovao s Avarima. Citiramo: »Po naredjenju [...] cara Heraklija ovi Hrvati, pograbilivši oružje i protjeravši odanle Avare, nastane se po odredbi cara Heraklija u toj zemlji Avara, u kojoj sada stanuju.« (DAI: 31) Ova zabilješka bit će važna kasnijim povjesničarima da bi datirali dolazak Hrvata u današnju domovinu na početak 6. stoljeća. No treba imati na umu i ulogu Heraklija kao obnovitelja carstva (»novi Konstantin« u očima svojih suvremenika) i čovjeka koji je obranio »kršćanstvo« od sasanidskih prodora s istoka. Njegovi ratovi i vraćanje otetog Križa iz Jeruzalema postat će prauzor za kasnije križarske ratove. Hrvati u ovoj predaji istupaju kao vjerni saveznici na sjeveru Carstva, koji pomažu u odbijanju prodora stepskih Avara iz Azije. Sasvim je dosljedno, dakle, kada Porfirogenet navodi da je Heraklije

¹ Izraz *antemurale* nešto se prije pojavljuje u izvorima. Još 1498. Maksimilijan I. Habsburg tako je nazvao Hrvatsku, ali bilo je to zbog njezine uloge branika južno od austrijskih pokrajina. Prema jednom manje pouzdanom tumačenju, papa Leon X. prvi je prozvao Hrvatsku upravo *antemurale Christianitatis*, i to 1513. godine, nakon što je hrvatski ban Petar Berislavić (1450-1520) odbio Turke kod Dubice. Zatim, u bliskom smislu, na carskom saboru u Nürnbergu u studenome 1522., modruški knez Bernardin Frankapan (1453-1529) podsjetio je prisutne »... da je Hrvatska štit i vrata kršćanstva«, a iduće godine njegov sin knez Krsto Frankapan (1482-1527) izjavio je pred papom Hadrijanom VI (1522-1523) da je »Hrvatska predziđe i dver kršćanstva« (v. Raukar, 1997: 108).

² Kao kuriozitet možemo spomenuti litografiju koju je jedan od autora ovoga teksta dobio prije nekoliko godina iz Londona. Slika prikazuje pandura, s urednim engleskim podnaslovom »a Pandour from Croatia«. Pa ipak, ugledavši lik vojnika s obrijanom glavom, dugim brcima, dugom sabljom i mrkim pogledom, netko je na poledini litografije napisao »Turčin« – premda je dodao i upitnik (*a Turk?*).

ubrzo poduzeo mjere da Hrvate pokrsti, i općenito sav opis u 31. poglavlju *De administrando imperio* djeluje poprilično laskavo (ne samo da se Hrvati brzo krste, oni ne ratuju izvan svoje zemlje, podanici su Romeja i nikada nisu bili podložni Bugarima, imaju čak 60.000 konjanika i 100.000 pješaka, 80 velikih galija i 100 manjih). Tek se potkraj ovog dijela teksta spominje »raskol i razdor veliki« koji je slabio prijašnju hrvatsku moć. Ukratko, prema 31. poglavlju Hrvati i Hrvatska uklopili su se u romejski svjetonazor u dobrom svijetlu i nema sumnje da su za Porfirogeneta bili »pozitivci«, barem u odnosu na »nevjerne i nečasne sjeverne narode« (DAI: 13), u koje je uvrstio čak i kršćanske Franke, a pogotovu došljake s istoka – prije svega Bugare, te očito po njegovom tekstu i Hazare, Avare, Pečenege i Mađare, koje je nazivao »Turcima« (Τουρκοι). Dodajemo da je Porfirogenet obično razlikovao Hrvate od Slavena, koje je ponekad brkao s Avarima.³

Dakako, drugo je pitanje je li povijest o Herakliju bila poznata samim Hrvatima ranoga srednjovjekovlja, odnosno koliko je odgovarala njihovim vlastitim predajama o doseljavanju na jug. Prikaz o caru koji prima strane ratnike te im potvrđuje pravo nad zemljom što su je osvojili, obično uz dogovor i obvezu da će ubuduće štiti granice Carstva, opisuje tipičan rimski *foedus*, kakav su rimski vladari sklapali s raznim izvanjskim ili barbarskim narodima još od prijelaza zapadnih Gota na bizantsko tlo. Iako postoji i mišljenje da je Porfirogenetova priča o Herakliju i Hrvatima bila pokušaj da se njihove međuodnose prikaže na jedini način koji bi bio prihvatljiv Bizantu, nije isključeno da je neki *foedus* doista i bio sklopljen – i to ne možda između Hrvata i samoga Heraklija, nego između Hrvata i carevih predstavnika u bizantskoj Dalmaciji. Pretpostavljalo se isto tako da se i Porfirogenetov izvor za ovu predaju nalazio upravo u bizantskoj temi Dalmaciji, među romanskim i/ili romaniziranim žiteljima dalmatinskih gradova u kojih se očuvalo sjećanje na nekadašnji *foedus*.

Za samu hrvatsku predaju o dolasku na jug važan je pak drugi ili čak »alternativni« opis zabilježen u 30. poglavlju *De administrando imperio*, u kojem se car Heraklije čak nigdje ne spominje!

U ovoj verziji opisan je najprije avarski napad na Dalmaciju. Pisac spominje da su Avari tada boravili kraj Dunava, »gdje su danas Turci«, što će reći u Panoniji, i da su živjeli kao nomadi. Krivnju za daljnji rasplet događaja uvelike snose »Dalmatinci«. Naime, jedna njihova straža upućena iz Salone na Dunav iskoristila je priliku kad su se avarski ratnici nalazili na pohodu, te napala avarski tabor i porobila njihove žene i djecu. Kad su se ratnici vratili, smislili su plan. Dočekali su i porazili iduću dalmatinsku stražu, preodjenuli se u odore poraženih i noseći njihovo

³ Istina, stanoviti poziviti naglasci mogu se naći i u Porfirogenetovu opisu Srba i njihova dolaska na jug (DAI: 32). I oni se sklanjaju u Heraklija, koji ih naseljava. Međutim, Srbi su za razliku od Hrvata navodno nezadovoljni prvom ponudenom zemljom, a nema ništa od pobjede nad Avarima. Oni se samo naseljavaju na zemlji koji su Avari već opustošili – ne stječu je u boju. Dakako, Bizant je očito cijenio njihov sukob s Bugarima. Isto je tako zanimljiv Porfirogenetov pokušaj da srpsko etničko ime izvodi od latinskog »servi«, s navodnim značenjem »robovi« (δοῦλοι) rimskoga cara, što bi im trebalo dati ulogu vjernosti, premda ta oznaka neće biti draga kasnijim pokoljenjima. Svakako je bitno drukčija od Porfirogenetova pokušaja da izvede hrvatski etnonim od tobožnje slavenske riječi »oni koji imaju mnogo zemlje« (DAI: 3).

bojno znakovlje krenuli na Salonu. Građani Salone nisu na vrijeme uočili prijevaru. Avari su ušli u grad, poklali »sve živo« u njemu, i ovladali »čitavom zemljom Dalmacijom«. A pošto im se zemlja činila prelijepom, u njoj su odlučili i ostati. Zatim u ovu priču pisac 31. poglavlja uvodi Hrvate. Kao i u prijašnjem opisu tvrdi se da su Hrvati potekli od Bijelih Hrvata (Βελοχρωβάτοι), koje je autor najprije locirao uz neku »Bagibareju« (Βαγιβαρείας) i poslije blizu Franačke. Na jug kreće jedan hrvatski rod, a vodi ga petero braće – imenom Klukas (Κλουκάς), Lobelos (Λόβελος), Kosences (Κοσέντζης), Muhlo (Μουχλώ) i Hrobatos (Χρωβάτος), i dvije sestre – Tuga (Τουγά) i Buga (Βουγά). Hrvati u Dalmaciji nailaze na Avare, s njima ratuju i na kraju ih poraze. Hrvati jedan dio Avara pobiju, druge prisile na pokornost i napokon zavladaju zemljom. Autor teksta ističe da u Hrvatskoj još ima potomaka Avara i »pozna im se da su Avari« (Γινώσκονται Ἀβάρεις ὄντες) (DAI: 30). Ostatak poglavlja ne mora nas ovdje zanimati.

Inače, smatralo se da autor ove narative o dolasku Hrvata nije bio sam Porfirogenet, nego neki anonimni pisac, možda iz carske kancelarije, ali ima i mišljenja da je Porfirogenet ipak bio njezin autor, bez obzira što se tekst ne slaže sasvim s poglavljem 31 njegova djela. Mnogo bitnija jest najvjerojatnije točna pretpostavka da se u tekstu nalazi izvorna hrvatska predaja, koju je Porfirogenet (ili onaj koji je tekst sastavio), čuo i prepisao od nekog Hrvata, po svoj prilici iz redova hrvatskog plemstva. Prema tome, ovo bi bio vrlo dragocjen primjer etnogonijske svijesti Hrvata barem u 10. stoljeću, tj. kad je tekst nastao. Drugo je pitanje koliko su ti podaci o samoj seobi vjerodostojni, jer se seoba navodno zbila tri stoljeća prije. Prema jednom tumačenju nijedan hrvatski plemić, ako je takav bio izvor predaje, nije u 10. stoljeću mogao znati što se zbilo na početku 7. stoljeća. Međutim, ne smijemo zaboraviti da je usmena predaja u pretpisanim društvima u pravilu mnogo bolje očuvana nego u društvima poput našega, gdje se gotovo sve zapisuje. A ranohrvatsko društvo bilo je uvelike pretpisano, odnosno uređeno prema nepisanom običajnom pravom. Štoviše, kad je riječ o pripadnicima plemstva, tu je pamćenje predaja mnogo važnije nego u ostatku naroda. Dakako, ne mislimo da nije bilo preinaka u pojedinostima kako se predaja prenosila iz pokoljenja u pokoljenje, ili da je ikada bila doslovno istinita. Riječ je o sažetku mnogo složenijih povijesnih procesa, koje se može označiti i kao mit. No i mit je dio povijesti dok živi i dok pruža objašnjenja onima koji u nj vjeruju. Konačno, u etnogonijske mitove mogu biti utkani komadići stvarne povijesti. Uostalom, navedena imena peterice braće i dviju sestara koji predvode Hrvate na jug toliko su osobita i toliko daleko od mogućih slavenskih ili grčkih etimologija da je vrlo teško pomisliti kako su nastala kao plod mašte. Drugim riječima, tako su čudna da gotovo ne mogu biti izmišljotine. Nešto se u njima krije – o čemu će raspravljati suvremena historiografija, arheologija i lingvistika.

Razmotrit ćemo poslije što bi se moglo skrivati u ovom opisu, no prvo ukrajno pogledajmo kako se tematika o podrijetlu Hrvata razvijala tijekom srednjega vijeka.

Opis iz poglavlja 30. *De administrando imperio* označio bi, dakle, izvornu ranosrednjovjekovnu hrvatsku tradiciju, koja je možda nastala malo poslije seobe

na jug, a trajala je *barem* do 10. stoljeća, kad je i zabilježena. Isto bi vrijedilo za interpretaciju iz poglavlja 31. o ulozi Heraklija u naseljavanju Hrvata, uz napomenu da ona najvjerojatnije nije samo tradicija Hrvata, nego i tumačenje starosjedilaca dalmatinskih gradova. Kada kažemo »barem do 10. stoljeća« – govorimo o vremenskom minimumu. Točno se ne može reći kad je predaja nestala. Međutim, u idućim izvorima što spominju podrijetlo Hrvata ima tek slabih ili nejasnih podataka o plemenskoj seobi sa sjevera. Mislimo ovdje na djelo *Scavorum Regnum* ili *Ljetopis popa Dukljanina*, koje se sve više pripisuje Grguru, (nad)biskupu u Baru između 1172. i 1194., zatim na kroniku *Historia Salonitana* splitskog arhidakona Tome (umro 1268), te na tzv. *Hrvatsku kroniku* koja bi se prema nekim navodima mogla temeljiti na najstarijim izvorima, ali je poznajemo tek iz verzije Marka Marulića, objelodanjene oko godine 1500. Svi ovi izvori spominju seobu sa sjevera – međutim u svima se uglavnom govori o seobi Gota! »Dukljanin« ili Grgur Barski kao i Toma Splitski izričito povezuje Gote i Slavene, što je više-manje jasno i u *Hrvatskoj kronici*. Toma, doduše, pošto je Gotu Totili pripisao razaranje Salone, kaže da je »Od poljskih strana, koji se nazivaju Lingonima, bilo [...] došlo sa Totilom sedam ili osam plemenitih rodova« (izv. »Venerant de partibus Polonie, qui Lingones appellatur, cum Totilla, septem uel octo tribus nobilium« – *Historia Salonitana*, VII). Inače, zanimljivo je što se Hrvati u ovim izvorima povezuju kako s Gotima-došljacima tako s Dalmatincima-starosjediocima. Toma ide i korak dalje te pokušava izvesti ime Hrvatske iz antičke »Kurecije«, jer prema njemu: »... narodi, koji se sada nazivaju Hrvati, nazivali su se Kureti ili Koribanti« (»... populi, qui nunc dicuntur Chroate, dicebantur Curetes uel Coribantes« – *Historia Salonitana*, VII).

Rekli bismo da u svemu ovome ima poprilične zbrke. Jedino podatak o »sedam ili osam« plemena Lingona podsjeća donekle na Porfirogenetov opis. Osim toga, brkanje s Gotima može izgledati kao da su ljetopisci zaboravili gotovo sve druge narode iz vremena seoba naroda, iako Dukljanin spominje i seobu Bugara (Vulgari) čak s Volge. Neki povjesničari shvatit će tu tzv. »gotomaniju« – doista Goti svi i svuda! – kao kritiku i omalovažavanje, jer je navodno Toma Splitski mrzio Slavene i Hrvate, pa ih je izjednačio s Gotima kao najgorim »barbarima«. No, takav prezirni odnos nema zapravo ni Dukljanin, ni *Hrvatska kronika*, a vidjeli smo da je i Toma ponudio drukčije tumačenje o podrijetlu Hrvata. Štoviše, čini se da je razlog za poistovjećivanje sasvim suprotan.

Pogledamo li, naime, kako su suvremenici opisivali Gote, uočava se jedan vrlo zanimljiv detalj. Opisani su kao »barbari« – o tome nema sumnje. Čak ih je njihov vlastiti kralj, Teodorik Veliki, tako prozvao! Međutim, od svih »barbara« koji su se nastanili na tlu Rimskoga Carstva Goti nekako ispadaju najbolji i najplemenitiji, pogotovu u usporedbi s onim narodima koje su Rimljani, a poslije Bizantinci, opisivali najgorim pridjevima – primjerice, Hune, Vandale, Langobarde, Avare, Mađare. Takva se slika po svoj prilici zadržala do renesanse, kad je u općem otporu prema svemu što je označavalo srednji vijek, oznaka »gotski« (franc. *gotique*) poprimila mračne konotacije. Ali to bijaše kasnije! Uostalom, još u 15. stoljeću, na koncilu u Baselu (1431-1449), među Austrijancima i Švedima gotovo je izbio pravi rat, jer su jedni i drugi tvrdili da su pravi potomci Gota!

Dakle, ako je koji pisac iz 12. ili 13. stoljeća htio ocrniti neke narode teško da bi ih nazvao Gotima. U zapadnoevropskom krugu prije bi ih nazvao Slavenima! Dotad je već podugo slavensko ime poprimalo loše prizvuke na Zapadu, povezane s pojmom »roba« (v. Heršak, 1993). Protiv takvih gledišta, ljetopisci u slavenskim zemljama poslije će izraditi nove genealogije u kojima je bilo bitno da se podrijetlo Slavena izvede od biblijskog Jafeta, i nikako od Hama, što bi značilo podređenost. U međuvremenu izlaz je postojao u fuzioniranju Gota i Slavena, ili u našem slučaju Gota i Hrvata, baš kao što je uradio Dukljanin, pa *Hrvatska kronika* i Toma Splitski. Istina, Toma je bio gradski Latin, koji doista nije volio seoski narod slavenskoga ili točnije hrvatskoga govora što je živio izvan zidina dalmatinskih gradova. Pa ipak, preuzeo je »gotizam« i čak je u izjednačenju Hrvata i »Kureta« slijedio novu tradiciju o autohtonosti Hrvata u kuretskoj zemlji.

Po svemu sudeći i »gotizam« i nova »autohtona teorija« zamijenili su dvije starije predaje o podrijetlu Hrvata iz *De administrando imperio*. Opet se postavlja pitanje o vremenu kada se to dogodilo. No »gotizam« se vjerojatno pojavio negdje na prijelazu u visoki srednji vijek možda još prije nego što se Hrvatsko kraljevstvo 1102. godine povezalno u personalnu uniju s Ugarskom. Zapravo mislimo da je »gotizam« u hrvatskom kontekstu nastao kao dinastički mit dinastije Trpimirovića, i to negdje do sredine 11. stoljeća. To je vrijeme kad se Hrvatska mnogo čvršće vezuje za papinstvo, te kad je bizantska predaja o legitimitetu preko saveza s Heraklijem morala naći zamjenu. Posljednjim Trpimirovićima bijaše najbolja zamjena povezati se s »najplemenitijim barbarima«, tj. s Gotima. Manje je vjerojatno da je »gotizam« nastao nakon dinastičke unije s Ugarskom. Tada je na hrvatsko prijestolje došla Arpadova dinastija, s drukčijom tradicijom, koja će zamalo uspjeti inkorporirati čak i hnskoga vladara Atilu! Nasuprot tome, po *Ljetopisu popa Dukljanina* hrvatski se kralj Tomislav borio s Atilom. Dašto, riječ je o formalnom anakronizmu, jer je Tomislav živio na početku 10. stoljeća, a Atila pol tisućljeća prije. U tom podatku povjesničari su pročitali naznake o sukobima s Mađarima, najvjerojatnije nakon što se hrvatska država proširila do Drave. Što se pak tiče »autohtone teorije«, mogli bismo prihvatiti jedno novije tumačenje da je ona nastala kao ishod postupnog stapanja potomaka doseljenih Hrvata sa starosjediocima Dalmacije, odnosno Ilirika (v. Акимова, 1988).

Dakle, shvaćanja o podrijetlu Hrvata u domaćim izvorima iz 12.-13. stoljeća ukazuju na dva pomaka. »Gotizam« govori o političkom legitimiziranju države, a »autohtona teorija« o daljnjem srašćivanju stanovništva u domovini. Atila je stranac i neprijatelj, pa iako njegov lik prenijet u mađarsku i ugarsku sredinu možda predstavlja stanovit stepski i azijski naglasak, jer se Mađari do tog vremena nisu sasvim odviknuli od svojih običaja stepskih nomada, ovdje već treba računati na vanjske motive iz germanskih epova. Vrlo malo u hrvatskim izvorima toga vremena može još podsjećati na izvornu predaju prvih doseljenih Hrvata. Imamo tek Tomin čudnovat podatak o »sedam ili osam plemenitih plemena« Lingona (sic!) i jedan važniji detalj kod popa Dukljanina. Naime, dok je još Porfirogenet znao za »Bijele Hrvate« u sjevernoj pradomovini, Dukljanin je prvi autor koji u uvjetima jadranske

domovine razlikuje Bijelu Hrvatsku (*Croatia Alba*) na sjeveru, »... koja se zove i Donjom Dalmacijom«, od Crvene Hrvatske (*Croatia Rubea*) na jugu, »... što se zove i Gornjom Dalmacijom«.

U iduća dva stoljeća nema nekih sustavnih izvora koji bi nam omogućili da točnije odredimo predodžbe o podrijetlu tadašnjih Hrvata. Jedino se u to vrijeme, ako ne i prije, pojavila legenda o ubojstvu hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira (1075–1089). Kralja je navodno ubio narod kad ga je on pozvao u križarski rat u neku daleku zemlju. Inače, nikakvih stvarnih dokaza nema da je Zvonimir bio ubijen ili da je umro nasilnom smrću. Sama legenda pak potvrđuje tek stupanj razvitka hrvatske samosvijesti u tom vremenu kao i to da se dotad zadržala uspomena o Zvonimiru. A postoje i druge potvrde o toj samosvijesti – primjerice, već se dobro pojavio izraz *natio Croatiae* među plemstvom, a u glagoljaškim tekstovima nastavlja se staroslavenska jednadžba između pojma »jezika« i »naroda«, koju će pop Martinac rabiti na kraju ovog razdoblja u rečenici koju smo već citirali o Turcima koji »... nalegoše na jazik hrvatski«. Jasno, opet spominjemo Krbavski boj i novi sukob, uvjetno rečeno, s Azijom, u kojoj će se hrvatska samosvijest izgrađivati oko ambivalentne ideje »predziđa kršćanstva«, a neprijatelja će se uspoređivati s »nečastivim« Gotima, Atilom i Tatarima.

Ovo posljednje očito potvrđuje da je i »gotizam« u Hrvatskoj nestao, ili da barem nije imao iste značajke kao prije. Uostalom, ne samo što će vrijeme na kraju 15. i na početku 16. stoljeća označiti povijesnu prekretnicu u Hrvatskoj, kao što smo rekli, nego i u evropskim razmjerima već je nastupila renesansa. U Hrvatskoj jača »autohtonizam«, koji je sada neka vrsta obnove antike, sukladno dominantnim renesansnim težnjama, ali može se reći da ovo »domovinstvo« ima poticajnu ulogu u obrani zemlje od Osmanovaca. Razumije se, svaka je autohtonost više-manje relativna, kao što je i svaki migracijski status, no tumačiti vlastito podrijetlo od najstarijih žitelja zemlje ima osobit ideološki naboj. U uvjetima kada stižu novi napadači (osmanski Turci) manje je poticajno zamisliti vlastite pretke kao nekadašnje doseljenike i napadače (čak legitimizirane napadače), nego kao ljude koji su »od iskona« živjeli u zemlji, što daje njihovim potomcima svojevrsno »Božje pravo« da tu zemlju brane i zadrže.

U ovakvom kontekstu, godine 1525. renesansni književnik Vinko Pribojević održao je na svom rodnom otoku Hvaru dug javni govor pod naslovom »O podrijetlu i zgodama Slavena« (*De origine successibusque Slavorum*). U govoru je izvodio podrijetlo Slavena od Tračana preko Noina sina Tirasa, te povezao sa Slavenima i sve narode koji su prema njemu bili srodni Tračanima – dakle Ilire, Mižane, Dačane, Gete (pa i Gote!), Makedonce, Amazonke, Sarmate i mnoge druge. Spomenuo je da su braća Čeh, Leh i Rus otišli iz Dalmacije »zbog unutarnjih ratova«, i da su od njih nastali Česi, Poljaci i Rusi. Inačice ili preteče ove priče nalaze se i u ljetopisima drugih slavenskih naroda. U veličanju slavenske prošlosti, Pribojević je posegnuo i za pučko-etimološkim tumačenjem slavenskog etnonima od riječi *slava*, što poprima dodatne značajke imamo li na umu da se njegov zavičaj, Dalmacija, nalazila tada pod mletačkom vlašću, te da je talijanska tradicija povezivala pojmo-

ve *slavi* i *schivi*, »robovi«. ⁴ Općenito se može reći da je Pribojević uobličio autohtonističku viziju koja je imala pobornika sve do prijelaza iz 18. u 19. stoljeće. Prema kasnijim razradama, u kojima se Ilire (a ne toliko Tračane) povezivalo s precima Slavena, ovaj se pravac može označiti kao »ilirizam«. Doduše, izraz »ilirizam« u hrvatskom kontekstu rabi se također za hrvatski narodni preporod u prvom dijelu 19. stoljeća, iako su mnogi tadašnji »Ilirci« znali da antičke Ilire i Južne Slavene nije jednostavno povezati.

»Ilirizam« i slavenstvo, dapače sveslavenstvo, održalo se u hrvatskim tumačenjima podrijetla vlastitog naroda donedavno. Za to su postojali i izvanjski razlozi. Vrlo težak politički položaj hrvatskih zemalja, rascjepkanih između Mletaka i Turaka te »ostataka ostataka« Kraljevstva Hrvatske i »Vojne krajine« pod habsburškim vladarima, nužno je tražio neki snažni idejni, moralni pa i fizički oslonac. U tom smislu antičko-ilirsko nasljeđe trebalo je ojačati evropsku i rekli bismo »rimsku« usmjerenost, dok je zamisao o velikom slavenskom svijetu bila osobito fascinantna. Dubrovački književnik Ivan Gundulić (1589–1638) gledao je na katoličku Poljsku kao moguću spas Hrvata, odnosno Južnih Slavena, no zacijelo najdojmljiviji primjer ranih hrvatskih panslavista bit će Juraj Križanić (1617–1683) koji će usmjeriti svoje težnje prema Rusiji. Za Križanića, prvi jezik svih Slavena bio je ruski – pa ipak istaknuo je da se slavenski jezik najbolje zadržao »въ jedinom málom kútú zemlji: okolo Kúpi riki, vu ujúzdu Dubovcá i Ozljá i Ribnika zakutku«, dakle u njegovu rodnom kraju. Oslonac se tražio najprije protiv Turaka, no osobito od 18. stoljeća – kako je Osmanско carstvo slabilo i »rekonkvista« nekad izgubljenih područja napredovala – Hrvati su sve više osjećali novu prijetnju s germanske strane.

U međuvremenu, uz spomenute sheme »ilirstva« i slavenstva, na predodžbe o podrijetlu Hrvata počeo je utjecati najstariji povijesni izvor. Naime, prema nekim naznakama već je u 16. stoljeću dubrovački ljetopisac Nikola Ranjina (1490–1577) imao priliku upoznati Porfirogenetov *De administrando imperio*. Svakako je sigurnije da se jednim nepoznatim rukopisom Porfirogenetova djela poslužio Mavro Orbini, pisac povijesti *Il Regno de gli Slavi* (1601). Ipak, tek je 1611. *De administrando imperio* objavljen i od tada je zapravo prisutan u historiografiji. U Hrvatskoj se smatra da početak moderne kritičke historiografije predstavlja djelo Ivana Lučića (1604–1679) *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske (De regno Dalmatiae et Croatiae)*, prvotisak u Amsterdamu 1666).

Već u 11. poglavlju prve knjige svoga rada Lučić prenosi (u latinskom tekstu) glavne Porfirogenetove podatke o dolasku Hrvata: tu je vijest o Avarima u Dalmaciji, o dolasku Hrvata pod vodstvom petorice braće i dviju sestara, o porazu Avara i preuzimanju zemlje, o podrijetlu od Bijelih Hrvata i napokon vijest o vezi sa carem Heraklijem. Dakle, sažete su obje tradicije o dolasku Hrvata na jug (po-

⁴ Pribojević iznosi svoju etimologiju slavenskoga imena u dijelu teksta u kojem utvrđuje da je Aleksandar Makedonski morao biti Slaven. Citiramo: »Doista, najvršnii među kraljevima, Aleksandre, kad bi svi ostali spomenici šutjeli o tome da si Slaven, već sama ta tvoja želja da prodičiš svoje ime i vatreni žar za slavom dovoljno pokazuje da si potekao od onog roda koji je svojim sjajnim djelima zaslužio stekao ime od riječi 'slava' (*gentis nomen ex gloria deriuatum*).«

glavlje 30. i 31. DAI). Glavni je Lučićev doprinos lociranju hrvatske pradomovine. Prvo, vodeći računa o razvitku suglasnika /b/ i /v/ u bizantskom grčkom, pročitao je Porfirogenetov naziv Βελοχρωβάτοι, ne kao »Bijeli« nego kao »Veli«, tj. »veliki Hrvati«, pa je zatim poistovjetio »veliku Hrvatsku« sa Sarmatijom »... koja je vrlo prostrana pokrajina« (... *quae amplissima Provincia est*). Ovo bi navodno odgovaralo Porfirogenetovoj tvrdnji da Hrvati (prema Lučiću »Hrvati-Sarmati«) posjeduju mnogo zemlje (I: 11, 63–66). U zagonetnom lokalitetu Βαγιβαρείας, iza kojeg je Porfirogenet smjestio pradomovinu Hrvata, prepoznao je slavensko-grčki iskrivljen oblik Βαβειαρεία, tj. Bablje gore ili »planine starice« (*vetularum montes*), što je prema njemu bio naziv za Karpate. Iako Lučić ovdje čita grčku /β/ drukčije nego u prijašnjem primjeru, hrvatska će historiografija barem u 19. i 20. stoljeću najčešće prihvaćati njegov zaključak o zakarpatskoj domovini Hrvata. S druge strane, treba napomenuti da Lučićevo poistovjećivanje Hrvata i Sarmata polazi iz poznatoga poljskog »sarmatizma«, što nema još veze s današnjom, tzv. iranskom tezom o podrijetlu Hrvata.

Prelazimo dakle na modernu historiografiju. Kao što je u ranijim razdobljima odlučujuća uloga u stvaranju etnogenetske slike i identiteta nekog naroda pripadala usmenoj predaji, često posredovanoj ili u interpretaciji pojedinaca (redovnika, svećenika, bardova), potrebama za uklapanjem u antički ili biblijski model svijeta (u doba humanizma i renesanse), u modernom razdoblju tu će ulogu preuzeti znanost (stvarajući ponekad i nove mitove). Osim toga, od 19. stoljeća s pojavom novih disciplina dobila je historiografija znatnu pomoć u svojim traganjima. To se prije svega odnosi na razvitak novih lingvističkih grana, arheologije, antropologije, folkloristike i slično.

U tom smislu, mnogo se truda uložilo u pokušaj odgonetanja značenja hrvatskog etnonima, eventualno kao indikacije o podrijetlu Hrvata. Međutim, stariji pokušaji tumačenja etnonima od slavenskog glagola *hrvati* (kako je još u 17. stoljeću predložio Juraj Rattkay) ili, primjerice, od slavenske riječi **hr̥bъtь*, navodno u etimologiji Karpata (prema Šafaříku) nisu bili uvjerljivi. Pošlo se iz slavenske etimologije s dva razloga – prvo, moderni hrvatski jezik nepobitno je slavenski; drugo, ne samo što je ovo polazište bilo logično, nego je i ideologija vremena htjela da i podrijetlo prvih Hrvata bude slavensko. Tek se postupno stiglo do pomisli da hrvatski etnonim možda i nije slavenskoga podrijetla (što bi također vrijedilo za imena svih predvodnika migracija na jug spomenutih u poglavlju 30. *De administrando imperio*).

S tim u vezi spomenimo da se ime vođe stepskih Bugara, osnivača Velike Bugarske u Pricnomorju – Kubrata (umro oko 642), katkad pojavljuje u obliku *Krobat*. Tako je godine 1889. engleski bizantolog John Bagnell Bury (1861–1927) ukazao na sličnost imena bugarskog vođe Kubrata, odnosno Krobata s imenom Hrobata, jednog od braće koji je prema Porfirogenetu predvodio Hrvate na jug, a budući da su i Bugari imali predaju o petorici braće (Kubratovih sinova, uključivši Asparuha – EH, SL), Bury je zaključio »... da jedva smijemo oklijevati a da ne uzmemo, da je Krobat i Hrobat isti predhistorijski heros hunskoga naroda...«. Bury je također ukazao da specifični hrvatski naslov »ban« (posvjedočen već kod Porfiro-

geneta u obliku βοάνος) »snažno podsjeća« na ime avarskog kagana iz 6. stoljeća Bajana (v. Šišić, 1990: 250). Povezivanje Hrvata s Hunima, odnosno pricrnomorskim Bugarima ili Avarima išlo je protiv svih dotadašnjih hrvatskih tumačenja podrijetla Hrvata. Štoviše, ne samo hrvatska historiografija nego i općenito evropska historiografija (od Jordanesa nadalje) prikazivala je Avare u krajnje negativnom svjetlu.⁵ Na temelju toga, češki povjesničar Konstantin Jireček (1854–1918) zaključio je da »Nema, možda, u historiji ni jednoga naroda koji bi toliko bio mrzak svima susjedima« (Jireček, 1990: 48). Razumljivo ni hrvatski povjesničari nisu se rado odrekli crno-bijelog prikazivanja razlike između Porfirogenetovih Hrvata i Avara.⁶

Međutim, uskoro je jedno otkriće usmjerilo potragu za korijenima Hrvata na Pricrnomorje, na stepu, prema granicama Evrope i Azije.

Godine 1890. Vasilij Vasiljevič Latyšev (1822–1921) objavio je u Petrogradu grčke natpise s nadgrobnih ploča iz 2. i 3. stoljeća n. e., pronađenih u nekadašnjoj grčkoj koloniji Tanaisu na ušću rijeke Don. Na njima se nalazi ime arhonta Χορόαθος odnosno Χορούαθος. Ovo je ime A. I. Pogodin 1902. povezo s hrvatskim etnonimom. Prostorni kontekst dopuštao je tumačenje imena iz nekog iranskog jezika, što bi impliciralo da su i sami Hrvati podrijetlom Iranci. I doista, iranska teorija o podrijetlu Hrvata imat će dugu tradiciju i steći mnogo pobornika. Prvi koji je izričito zastupao takvu tezu bio je Jireček. Argumenti što ih pristalice ove teorije navode jesu lingvistički, kulturno-umjetnički i povijesni. Što se tiče jezičnih indicacija, to je u prvom redu sam etnonim, koji se tumačio iz iranskih oblika »sunce«, »pastir«, »stočar« i prema posljednjoj verziji »ženski« (što bi se moglo povezati s legendom o Amazonkama ili točnije s matrijarhalnim crtama u stepskih Sarmata). Drugi bitni jezični element odnosi se na simboliku boja, bijelu i crvenu, koju je zapisao još pop Dukljanin pri spominjanju Bijele i Crvene Hrvatske. Više je problema izazvao pokušaj traženja iranske etimologije u hrvatskim riječima ili naslovima, primjerice *župan* i *ban*. Dakako, za neke oblike postoje alternativne turkijske etimologije. Kulturne i umjetničke pokazatelje o iranskom podrijetlu, uključujući i naznake u religijskoj sferi, teže je utvrditi. Uglavnom je riječ o sasanidskim utjecajima koji su se osjetili u stepskim krajevima. S povijesnog stajališta važni argumenti u prilog iranskoj tezi jesu: činjenica da su iranska jezična plemena boravila u blizini područja Tanaisa u doba iz kojeg potječu spomenute nadgrobne ploče; prilično uvjerljivi znaci općenite iransko-slavenske simbioze, osobito u antskom plemenskom savezu, vremenska podudarnost razbijanja ovog saveza od Avara 602. godine i pojavljivanja Hrvata kao neprijatelja Avara u Porfirogenetovu tekstu (iz čega se može zaključiti da su se Hrvati dotad nalazili u antskom savezu). Protiv prigovora da se ime grčkog arhonta odnosi samo na osobno ime, a ne na etnonim, može se primijetiti kako su u to vrijeme i na tom području inače učestali

⁵ Jordanes je o Avarima pisao: Hunnorum gens omni ferocitate atrocior; dok Corippo za njih kaže: horribilis gens visu crudisqae asperrima bellis (Pepe, 1973: 109)

⁶ Ferdo Šišić odbacio je Buryjevu tezu o vezi između bugarskog Kubrata i hrvatskog vođe »Hrobata« (1990: 250), mada je uredno naveo sve zabilježene oblike Kubratova imena – Κούβρατος, Κοβρῦτος, Κροβῦτος, Κούβρερ, Crobatus, Chudbadr, Chubraat, Quetrades, **КΟΥРЪТЪ** (Šišić, 1990: 271).

etnonimi koji završavaju sufiksom *-at*. Dakako, iako postavke iranske teorije zavređuju punu pozornost, njihovu krajnju verziju koju je svojedobno zastupao Stjepan Sakač teže je prihvatiti. Naime, Sakač je iranski trag pokušao slijediti sve do ahemenidske Perzije gdje je u nazivu pokrajine Harahvaitī (grč. Ἁραχωσία) prošao vezu s hrvatskim etnonimom.

Ukratko možemo spomenuti i svojevrsnu obnovu »gotizma« krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Godine 1890. ruski istraživač F. A. Braun iznio je tezu da hrvatski etnonim potječe od naziva *Harfaða fjöll* kako su germanski Bastarni navodno prozvali Karpatsko gorje. Samo to ne mora značiti da su i Hrvati bili germanskog podrijetla, međutim, uskoro su neki istraživači počeli doslovce shvaćati poistovjećivanje Gota i Hrvata u srednjovjekovnim ljetopisima. Tako je poljski sociolog Ludwig Gumpłowicz (1836–1909) iznio teoriju da su Hrvati, o kojima govori Porfirogenet, potomci Gota iz ostrogotske države koji su se poslavlenili u Galiciji prije nego su osvojili novu domovinu. Glavna teza njegove »teorije nasilja« leži u tome da se gospodarujući sloj u svakoj državi stvara od tuđinskog ratničkog elementa. Ovaj »novi gotizam« – iako krajnje upitan – našao je pobornike u Hrvatskoj, a za vrijeme Drugoga svjetskog rata postao je gotovo službenom ideologijom režima.⁷

U prvoj i drugoj jugoslavenskoj državi – utemeljene na načelu južnoslavenskoga jedinstva – teorije koje bi Hrvatima pripisivale neslavensko podrijetlo nisu uživale službenu podršku. Doduše, bilo je autora koji su dopuštali mogućnost da su tzv. Proto-Hrvati potekli iz drugih etničkih i jezičnih sredina, analogno primjeru Turko-Bugara ili Proto-Bugara u slučaju etnogeneze balkanskih Bugara. No, u školama i u javnosti plasirala se poprilično jednostavna ideja o slavenskom podrijetlu Hrvata i drugih Južnih Slavena. Ukazati na eventualne neslavenske sadržaje u etnogenezi Hrvata ili drugih slavenskih naroda bivše Jugoslavije dobivalo je gotovo neprijateljske konotacije. Dnevni je tisak stoga donio uznemirujuće članke kada je na početku 1989. (malo prije propasti jugoslavenske države) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu bio održan simpozij upravo pod nazivom »Etnogeneza Hrvata«, i na kojem su se slobodno iznosila i neka alternativna viđenja. Istina, nitko nije osporavao da je slavenska komponenta dominantna u Hrvata – što se i ne može osporiti, ali je dnevni tisak prenosio naslove poput »Hrvati nisu Slaveni«, »Hrvati su Avari« i slično.

Avarska ili turkijska teorija, uvjetno rečeno, izazvala je zacijelo najviše pozornosti. Kako smo i vidjeli ta teorija zapravo nije nova, ali su nove interpretacije dali austrijski povjesničar Otto Kronsteiner, u članku iz 1978. godine, a poslije nje ga osobito Walter Pohl, koji je sudjelovao i na spomenutom simpoziju u Zagrebu. Simpozij nije doživjela Nada Klaić (1920-1988), koja je u godinama prije svoje smrti također usvojila mnoge postavke avarske teorije.

⁷ Poprilično je zanimljivo da je 1944. (za vrijeme ratnog režima) u listu *Zabavnik* izlazio strip, odnosno »roman u slikama«, autora Stanka Radovanovića (pod pseudonimom S. R. Žrnovački) i umjetnika Andrije Maurovića pod naslovom »Seoba Hrvata« u kojem se umjesto gotske teorije polazi od iranske, i štoviše Avari su opisani u neobično povoljnom svjetlu. Utjecaj stripa na čitatelje, uglavnom mladež, donekle se reflektira u visokoj nakladi *Zabavnika* od 60 do 70.000 primjeraka, koja se tijekom izlazenja »Seobe Hrvata« udvostručila.

Kronsteiner je pokušavao pobiti postavku da su prvi Hrvati bili slavensko pleme, odnosno etnička skupina u ranom srednjovjekovlju. Svoja razmatranja o podrijetlu Hrvata on je usmjerio u drugom pravcu, te povezao pojavljivanje Avara, određeni tip toponima i spominjanje Hrvata. Prema njemu, ranosrednjovjekovni Hrvati bili su gornji sloj stranog (izvorno avarskog) podrijetla koji se tijekom 7. i 8. stoljeća izmiješao sa slavenskim plemstvom i pritom napustio svoj jezik, iako su neki jezični tragovi ostali u toponimiji i društvenom nazivlju. Kao dokaze Kronsteiner navodi: 1) ime »Hrvat« može se bez fonetskih i semantičkih poteškoća izvesti iz turkijskih jezika (prvi je dio usporediv s tatarskim i baškirskim *hər*, turskim *hür*, »slobodan, neovisan«, a drugi dio s turkijskim glagolom *vatu*, »tući se, boriti se«, a oblik **her/vata* imao bi značenje »slobodni ratnici« što bi upućivalo na prvobitnu funkciju Hrvata (Kronsteiner, 1978: 146); 2) Hrvati i Avari gotovo se uvijek zajedno spominju, čak kad ih se prikazuje kao neprijatelje kao što je to kod Porfirogeneta; 3) Avari su podigli veliku mrežu vojnih utvrda – a ime Hrvat u toponimiji javlja se na alpskom području upravo tamo gdje je tip naselja avarski, i to u Koroškoj, na području *pagus Crouuati* (njem. *Kroatengau*) i u Štajerskoj zapadno od mjesta Kraubath an der Mur; 4) imena tih uporišta tvore se djelomično od avarskih osobnih imena s dodatkom nastavka *-iki* (**-itji*). 5) zapovjednik uporišta bio je avarski *ban*, prema kojemu mjesto koje se nalazi u sredini ovih polukružno smještenih obrambenih uporišta, kao što je *Faning/Baniče* < **Baniki* u Koroškoj i *Fahnsdorf* < **Bansdorf* u Štajerskoj (Kronsteiner, 1978: 148); 6) u alpskih Slavena zadržala su se avarska imena za neke časti i službe u obrambenom sustavu – *hagan/kagan/kan*, *ban*, *gaziz/haziz/kaziz* i *župan*. Zaključno Kronsteiner tvrdi da se oznaka *h̄rvata/ h̄rvate* izvorno može samo odnositi na avarski ratnički sloj među alpskim Slavenima. Prema njemu etnogeneza današnjih Hrvata uslijedila je tek u visokom srednjem vijeku. U Dalmaciji su postojale pretpostavke slične onima u alpskom prostoru, budući da su Hrvati i tamo činili gornji sloj koji se postupno slavenizirao. Svoje tvrdnje argumentira navodima iz Porfirogenetova djela u kojemu se spominju »Hrvati i ostali slavenski vladari«, a također su i vođe dvanaest legendarnih plemena Hrvatskog Kraljevstva nosili turkijska imena za koja je teško pretpostaviti da su bila izmišljena.

Dodajmo da je Nada Klaić, na temelju Kronsteinerovih tvrdnji, premjestila »pradomovinu« Hrvata upravo u one dijelove alpskog područja odnosno Karantanije, gdje je austrijski znanstvenik pronalazio gustu koncentraciju hrvatskih toponima. Dakako, povezala je početke Karantanske države s djelovanjem Avara (Klaić, 1989: 23–25).

Pohl je potpunije obradio avarski problem, i to u širem kontekstu. Prema njegovoj shemi, do sredine 6. stoljeća već su se približila dva barbarska stila – konjanički i nomadsko-stočarski te seoski, odnosno ratarski. No kasniji uspjeh avarskoga kaganata navodno je potaknuo etničko razlikovanje. Većina konjanika vezivala se za avarsku tradiciju, dok su među ratarima prevagnuli slavenski sadržaji. Ipak razlika nije zadana, pa Slaveni katkad uspješno ratuju kao konjanici, a Avari se naseljavaju kao seljaci. Prema Pohlu, iduća etapa počinje u 7. stoljeću – udarna moć kaganata tada slabi, raste sjedilačko stanovništvo, a na rubovima kaganata nastaju

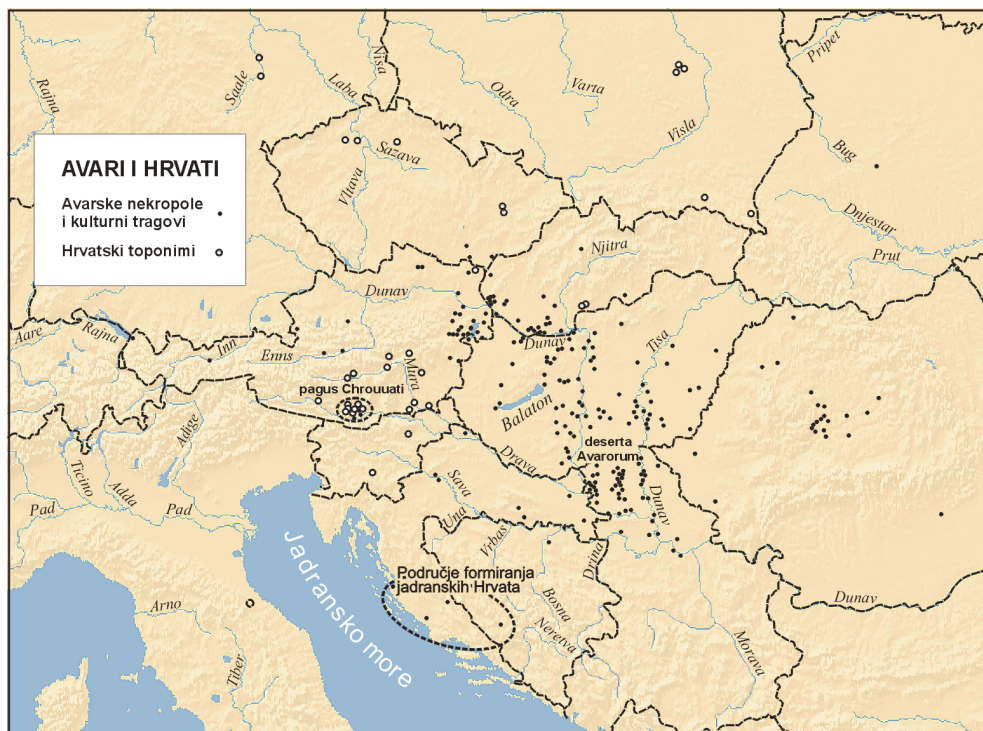
novi »regionalni savezi« sa slavenskim pečatom. Bitno je da se hrvatsko ime počinje pojavljivati baš u onim područjima koji su do 626., godine kad su poraženi Avari pod Carigradom, bili pod vlašću Avara. Poput Buryja, autor ovdje spominje i osobno ime bugarskog vladara Kubrata u pricrnomorskoj Bugarskoj, ali i sličnosti između hrvatske i bugarske »sage o podrijetlu«. U prvom slučaju riječ je, dakako, o vijesti iz 30. poglavlja *De administrando imperio* o petorici braće koja vode Hrvate na jug, a u drugom o petorici sinova Kubratovih. Dvije sestre iz hrvatske verzije, Pohl tumači kao dodatne elemente koji su se priključili savezu »po majčinskoj liniji«, a i simbolika broja sedam često se susreće kod stepskih naroda. (Pohl, 1988: 265). Promjena je posljedica ustanka – a nosilac ustanka bio je, navodno, »od samih Avara postavljeni sloj ratnika koji su zapovijedali regionalnim polietničkim savezima«. U tom smislu hrvatsko ime kako se javlja u 7. stoljeću ne bi bio etnonim, nego socijalna oznaka, možda neka »titula ili znak časti« ili oznaka za skupine ratnika koji su upravljali nad pokorenim stanovništvom na rubu kaganata. Ovakvo je viđenje slično Kronsteinerovom, ali Pohl ne prihvaća Kronsteinerovu turkijsku etimologiju naziva »Hrvat«, niti smatra da je etimologija toliko važna. No, kao Kronsteinerovu zaslugu Pohl ističe to što je on umjesto do tada uobičajene »etničke« etnogeneze predložio »socijalnu«. Bitno bi bilo da je ova oznaka izgubila svoju socijalnu funkciju nakon propasti avarskog kaganata, da se postupno preinačila u naziv za lokalne skupine ratnika. Tijekom oblikovanja naroda hrvatsko se ime prenosi najvjerojatnije pod utjecajem ovoga ratničkog sloja na širu osnovu te od socijalne oznake postaje etničkom, a takvi se slučajevi često susreću među stepnjacima. Autor nalazi i u drugim izvorima potvrde za svoju tezu o stepskoj vezi Hrvata kao što je Porfirogenetovo spominjanje avarskog podrijetla Hrvata, naslovi hrvatskih dostojanstvenika (*ban* i *župan*) s avarskom etimologijom te kozmološkom značenju boja. Prema Pohlu, ne može se utvrditi etničko podrijetlo »izvornih Hrvata«, tj. socijalne kategorije koja je nosila naslov »Hrvat«, a u kojoj su se mogli nalaziti i Slaveni koji su se visoko uzdigli u avarskoj vojsci i preuzeli avarske tradicije. On ne isključuje ni mogućnost tumačenja hrvatskog imena iz iranskog jezika, ali to prema njemu ne bi nužno bio dokaz iranskog podrijetla Hrvata. Pohl zaključuje da se bez obzira na značenje imena ne može dokazati da je ono na sjeverozapadnom Balkanu prije 9. stoljeća označavalo »etnos« (Pohl, 1988: 268).

Nakraju, i novo »avarsko« tumačenje podrijetla Hrvata, kao i iranska teorija impliciraju veze srednjoazijskih ili središnjih evrazijskih prostora s hrvatskim srednjovjekovljem. Teško je ocijeniti valjanost prve ili druge vizije. I jedna i druga doživjele su kritike. Uostalom, podrijetlo samih Avara ostaje uvelike zagonetkom. Ne možemo pouzdano utvrditi je li jezik kojim su govorili u Panoniji doista bio turkijski ili neki drugi (po mogućnosti) altajski govor. Uključivali su zacijelo i različite etničke i jezične skupine u svoj kaganat, osim Slavena s kojima su očito bili u tijesnoj vezi. Po svoj prilici, uključivali su i stepske iranske fragmente, pa se stoga »avarske« i »iranske« teze ne moraju međusobno isključivati.⁸ Ovaj problem valja razma-

⁸ Autori su predstavili rusku verziju ovoga rada na simpoziju »Povijesni izvori evrazijskih i sjevernoafričkih civilizacija«, održanom u Zvenigorodu kraj Moskve 2–6. lipnja 1998. Tada je dr. Fanuza Nurijeva s Fakul-

trati u širokom rasponu mogućnosti, na svem prostoru velike stepe od Ordosa na istoku do Panonije na zapadu. Nekada su na rubu Ordosa živjeli Xiongnu – jedan njihov ogranak, potisnut na zapad, pokrenuo je vrtlog zbivanja koji će napokon dovesti evropske Hune u Panoniju. Jesu li evropski Huni potomci Xiongnu? To ostaje upitno, iako je neka veza zacijelo postojala. Trebalo bi razmišljati o toj svojevrsnoj simetriji Ordosa na dalekom istoku i Panonije na zapadu, i o sličnostima i razlikama koje određuju jedan kraj kao polazište i drugi kraj kao odredište mnogih dalekostaznih etničkih prijenosa.

teta za tatarsku filologiju i istočnih jezika u Kazanju komentirala da je leksema *hər/hür* – koju je Kronsteiner povezo s hrvatskim etnonimom – zapravo iranska pozajmica u turkijskim jezicima, te da Kronsteinerova sastavnica *vatū* nema neko određeno značenje u turkijskom jezičnom sustavu.

LITERATURA

- АКИМОВА, Олга А. (1988). »Развитие средневековых представлений о происхождении хорватов«, у: Е. П. Наумов (ur.). *Этнические процессы в центральной и юго-восточной Европе*. Москва: Наука, str. 55–63.
- АКИМОВА, Олга А. (1989). »Развитие этнического самосознания хорватов в XII–XIV вв.«, у: Г. Г. Литаврин, В. Иванов (ur.). *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху зрелого феодализма*. Москва: Наука, str. 130–151.
- BUDAK, Neven (1994). *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- BUDAK, Neven (ur.) (1995). *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska.
- BUDAK, Neven (1995). »Тумаčenje подријетла Хрвата и најстарије повјести Хрвата у дјелима средњовјековних писаца«, у: Neven Budak (ur.). *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 73–85.
- GLUHAK, Alemko (1993). *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- GLUHAK, Alemko (1990). *Porijeklo imena Hrvat*. Zagreb: naklada autora.
- HERŠAK, Emil (1993a). »Panoptikum migracija: Hrvati, hrvatski prostor, Европа«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 9, br. 3–4, str. 227–302.
- HERŠAK, Emil (1993b). »Ranosrednjovjekovno nazivlje vlasti i moći (nemoći) i srodni problemik«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 24, br. 3–4, str. 183–201.
- ЖИРЕЧЕК, Константин (1990). *Историја Срба. Политичка историја до 1537 год.* Књ. I. Београд: Змај.
- KLAIĆ, Nada (1972). *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Školska knjiga.
- KLAIĆ, Nada (1989). *Srednjovjekovna Bosna*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- KONSTANTIN PORFIROGENET (1994). *O upravljanju carstvom*. Zagreb: August Cesarec.
- KOŠČAK, Vladimir (1995). »Iranska teorija o podrijetlu Hrvata«, у: Neven Budak (ur.). *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 110–121.
- KRONSTEINER, Otto (1978). »Gab es unter den Alpenslawen eine kroatische ethnische Gruppe«, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 24 B. Wien–Köln–Graz, str. 137–157.
- LUČIĆ, Ivan (1986). *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*. Zagreb: Latina et Graeca.
- LUČIĆ, Josip (1995). »Podaci o doseljenju Slavena u starijoj dubrovačkoj historiografiji«, у: Neven Budak (ur.). *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 79–85.
- MARGETIĆ, Lujo (1994). »Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior – neka pitanja«, *Historijski zbornik*, Zagreb, god. 47, br. 1, str. 1–36.
- MARGETIĆ, Lujo (1998). »Poruka i datacija tzv. Ljetopisa Popa Dukljanina«, *Croatica Christiana periodica*, Zagreb, god. 22, br. 41, str. 1–30.
- PEPE, Gabriele (1973). *Il medio evo barbarico d'Italia*. Torino: Einaudi.
- PERIČIĆ, Eduard (1991). *Sclavorum regnum Grgura Barskog. Ljetopis Popa Dukljanina*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- POHL, Walter (1988). *Die Awaren: ein Steppenvolk in Mitteleuropa, 567–822 n. Chr.* München: Verlag C.H. Bech.

POHL, Walter (1995). »Osnove hrvatske etnogeneze: Avari i Slaveni«, u: Neven Budak (ur.). *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 86–96.

PRIBOJEVIĆ, Vinko (1991). *O podrijetlu i zgodama Slavena*. Split: Književni krug.

RAUKAR, Tomislav (1997). *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Školska knjiga.

SKOK, Petar (1971–1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Sv. I–IV. Zagreb: JAZU.

ŠIŠIĆ, Ferdo (1990). *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Matica hrvatska.

ŠTIH, Peter (1995). »Novi pokušaji rješavanja problematike Hrvata u Karantaniji«, u: Neven Budak (ur.). *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 122–139.

TOMA ARHIĐAKON (1977). *Kronika*. Split: Čakavski sabor.

[VASMER, Max] Макс ФАСМЕР (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. том I–IV. Москва: Прогресс. [u izvorniku: *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1950–1958].

VELAGIĆ, Zoran (1997). »Razvoj hrvatskog etnonima na sjevernohrvatskim prostorima ranog novovjekovlja«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 13, br. 1–2, str. 37–58.

WOLFRAM, Herwig (1988). *History of the Goths*. Berkeley/Los Angeles: University of California press [nova i nadopunjena verzija prema 2. izd. originala – *Geschichte der Goten*].

ŽRNOVAČKI, S. R. [Stanko Radovanović] i Andrija MAUROVIĆ (1990). *Seoba Hrvata*. Vinkovci: KIC Privlačica.

Emil Heršak, Sanja Lazanin

CONNECTIONS BETWEEN CENTRAL ASIA AND MEDIAEVAL CROATIA

SUMMARY

The paper analyses the development of Croat visions of self-origin, especially in relation to the Central Asian or Central Eurasian world. Located on the southern rim of the Pannonia plain, which constitutes a type of continuity of the great Eurasian steppe, the area of Croatia has many times in the past been exposed to diverse incursions of nomadic peoples from the East. True, the oldest expansions from the East in the context of initial Indo-Europeanisation (i.e. effects on the aeneolithic Vučedol culture, etc.) cannot yet be included in such a scheme. The “Scythian-Cimmerian phenomenon” in the early Iron Age marks the first appearance of this model in regard to the Croatian area. Towards the end of historical Antiquity, Yazygs and other Sarmatians arrived from the East, and later the movement of the Huns created the stereotype through which contemporaries envisioned the following incursions of Bulgars and Avars, closed connected to the Slavic migrations, the arrival of the Hungarians and later the Tatar-Mongol invasion. Although essentially different, the subsequent Ottoman Turk expansion – which was to have significant ramifications for Croatia – also constituted an aspect of the total picture of relations with Asia. At the beginning of the Ottoman invasion, the old phrase dating from the Mediaeval Crusades, *antemurale Christianitatis*, was applied to Croatia. This had double significance. On the one hand it confirmed ties with the Western Christendom, but on the other hand the very term *antemurale* (“forewall, bulwark”) implies an external position, hence a certain conceptual shift of Croatia toward the Orient. In the next part of the paper, the authors examine various legends pertaining to Croat origins. The oldest were registered by the Byzantine emperor Constantine VI Porphyrogenitus. This included the account of the invitation made by the emperor Heraclius to the Croats and the story of the arrival of the Croats under the leadership of five brothers and two sisters. The second of these two narratives most probably reflects the original concept of origin that survived in the Croatian milieu at least until the 10th century. The next series of material, recorded in the chronicles from the 12th-13th centuries, derived the origin of the Croats from the Goths. The authors claim that this was a dynastic myth of the house of Trpimir. “Gothism” must have taken root before the personal union with Hungary (the Hungarian Árpád dynasty had a different myth) and would have survived until the Renaissance, when it was replaced by other shemes – the “autochthonous” interpretation or “illirism”, and also the purely Slavic vision. Yet with the development of modern historiography from the 17th century, the attention of historians was once again to be focused on Porphyrogenitus’ text. The fact that the Croat ethnonym could not be derived from a Slavic linguistic basis finally led to the supposition that the first Croats perhaps were not of Slavic origin. The Turkic theory, implying links with the Black Sea Bulgars and Huns, was suggested quite early. Later the discovery at Tanais at the mouth of the Don of grave stones bearing names similar to the Croat ethnonym led to the development of the Iranian theory. The authors discuss this as well as the most recent attempts to derive the first Croats from a social class in the Avar kaganat. According to them, the Turkic (Avar) and the Iranian interpretation do not necessarily exclude one another.

KEY WORDS: origin, ethnicity, Croats, Eurasia, *antemurale Christianitatis*, Avars

Эмил Хершак, Саня Лазанин

СВЯЗИ СРЕДНЕАЗИАТСКИХ ОБЛАСТЕЙ С ХОРВАТСКИМ СРЕДНЕВЕКОВЬЕМ

РЕЗЮМЕ

В статье описывается развитие хорватских представлений о собственном происхождении, особенно по отношению к среднеазиатскому или среднеевразийскому миру. На южной окраине паннонской низины, образующей своеобразное продолжение великой евразийской степи, область Хорватии в прошлом многократно подвергалась различным вторжениям кочевых народов востока. Разумеется, наиболее древние вторжения с востока в период начальной индоевропеизации (влияние на енеолитическую вучедолскую культуру и т.п.) еще не могут быть включены в подобную схему. Лишь так называемый «скифско-киммерийский феномен» в период раннего железного века знаменует собой формирование модели азиатских нашествий, захвативших и хорватское пространство. В конце прошлой эры с востока приходят язиги и другие сарматы, а в конце античного периода движение гуннов приводит к созданию стереотипа, по образцу которого современники будут воспринимать последующие нашествия болгар и аваров, и, наконец, татаро-монгольское нашествие. Более позднее османско-турецкое нашествие – правда, совершенно иное по типу – имевшее для Хорватии крупные последствия, также можно рассматривать как часть совокупной картины азиатских взаимоотношений. В начале османских нашествий к Хорватии начинает применяться старинное название эпохи крестовых походов – *antemurale Christianitatis*. Этот факт имел двойное значение: с одной стороны, он служил подтверждением связи с западнохристианским кругом, а с другой – «подступы» означали нечто, находящееся за пределами «основной части», то есть хорватская территория определенным образом сдвигалась к востоку. Далее авторы рассматривают различные предания о происхождении хорватов. Наиболее древнее из них записано византийским императором Константином VII Багрянородным. Имеется в виду приглашение императора Ираклия и рассказ о приходе хорватов под предводительством пятерых братьев и двух сестер. Последнее наверняка отражает исконное представление о происхождении, продержавшееся в хорватской среде, по крайней мере, до середины 10 века. Следующее предание, записанное в летописях 12–13 вв., связывает происхождение хорватов с готами. Авторы считают, что речь идет о династической мифе Тримировичей. «Готизам» должен был возникнуть ранее заключения с Венгрией персональной унии (так как у Арпадовичей существовал иной династический миф); он просуществовал до начала Возрождения, когда его сменили иные толкования – «самобытность» или «иллиризм», и чистое славянское видение. Однако с началом развития современной историографии в 17 веке сочинение Константина Багрянородного вновь привлекло к себе внимание. Поскольку хорватский этноним не мог быть объяснен на какой-либо славянской языковой основе, учение в конце концов высказали предположение, что первые хорваты, по-видимому, были неславянского происхождения. Была выдвинута тюркская теория, то есть связь с причерноморскими болгарами или гуннами. Позднее открытие в Танаисе в устье Дона могильных надписей, содержащих названия, похожие на хорватский этноним, послужило основой возникновения иранской теории о происхождении хорватов. Авторы наряду с указанными рассматривают также новейшие попытки связать происхождение первых хорватов с определенным социальным слоем, существовавшим в аварском каганате. Согласно их мнению, тюркские (аварские) и иранские интерпретации отнюдь не исключают друг друга.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: происхождение, этничность, Хорваты, Евразия, *antemurale Christianitatis*, Авары